SÖZÜN ÖTEKİ YÜZÜ

SERPİL YALÇINKAYA

Söylerken başka, düşününce başka anlamlara gelen atasözleri ve deyimler vardır. Bazı kalıplaşmış sözler dilimize öyle yerleşmişler onlara öyle alışmışızdır ki çoğu zaman söylerken nasıl anlaşılır diye hiç düşünmeyiz bile. Ağzımızdan bir cümle çıkar, gayet normal algılanır biz konuşmaya devam ederiz. Oysa bazen insanın ağzından çıkan bir cümle, zihninden geçirdiğinden çok daha fazlasını anlatabilir.

Bu durumu yıllar önce "senden iyi olmasın da!.." başlıklı bir yazımda dile getirmiş ve biraz da bu yüzden o cümlenin peşine düşmüştüm. Bir arkadaşım, başka birinden söz ederken, "senden iyi olmasın da onu da çok severim." demişti. İlk bakışta güzel ve zarif bir söz gibi duruyordu. Fakat biraz düşününce insanın aklına şu soru geliyor. İyi de neden benden iyi olmasın..? O günden sonra zaman zaman kullandığımız bazı atasözlerine, deyimlere ve kalıplaşmış sözlere başka bir gözle bakmaya başladım.

Çünkü dil yalnızca konuştuğumuz şeyi değil, biraz da nasıl düşündüğümüzün, yaşadığımızın bir göstergesidir. Üstelik bazı sözler var ki bir çocuğun karşısında söylesek, sonrasında belki açıklamak zorunda kalırız. "Ben bunu öyle söylemek istememiştim." deriz. Ama söz bir kere söylenmiştir artık. Sohbetimize bu yazının ortaya çıkmasına vesile olan sözle başlayalım.

"Senden iyi olmasın da…"

Aslında bu bir deyimden çok, dilimizde yerleşmiş bir kalıp söz olarak kullanılıyor. Genellikle birini överken söyleniyor. "Senden iyi olmasın da çok iyi bir insandır." Nezaketen söyleniyor. Ama içinde ilginç bir kıyaslama var. Bir başkasının iyi olabilmesi için neden benden daha iyi olmaması şartı öne sürülüyor? Oysa insanın çevresindeki herkes kendisinden daha iyi olabilir. Hatta olmalıdır da. Benden daha iyi bir insan tanımak benim eksikliğim değildir. Tam tersine, benim için bir zenginliktir. Belki de bazı sözleri değiştirmekle başlamalıyız işe. "Senden iyi olmasın" yerine "senin gibi iyi biri" ve hatta "senden de çok iyi biridir" desek ne kaybederiz? Hiçbir şey…

"Bana dokunmayan yılan bin yaşasın."

Bu sözün ne anlattığını hepimiz biliyoruz. Bana zarar vermiyorsa, başkasına ne yaptığı beni ilgilendirmez. Ne kadar pratik bir hayat felsefesi, değil mi? Yılan başkasını sokuyorsa mesele yok. Yeter ki benim kapıma gelmesin. Ama bir düşünün.

Bir toplumda herkes böyle düşünürse ne olur? Bir başkasının hakkı yenirken susarız. Haksızlığa uğrayan birini görürüz, "bana ne" deriz. Bir yanlışın karşısında durmayız çünkü yanlış henüz bize dokunmamıştır. Sonra bir gün o yılan dönüp dolaşıp bize bulaşır. İşte o zaman yakınımızda kimsenin kalmadığını fark ederiz. Belki de bu sözün asıl tehlikesi, bencilliği ne kadar güzel ve kolay bir cümleye sığdırdığında…

"Her koyun kendi bacağından asılır."

Kulağa ilk anda makul geliyor. Herkes yaptığı işin sonucuna katlanır. Doğru. Ama hayat gerçekten bundan mı ibaret? Çocuğunun sorumluluğunu almayan, düzgün yetişmesinde gayret etmeyen bir anne babaya, "her koyun kendi bacağından asılır, böyle devam edin" diyebilir miyiz? Zor durumda olan bir insana, "kendi düşmüş, kendi kalksın" deyip geçebilir miyiz? İnsan, sadece kendi yaptıklarından ibaret değil ki. Bazen birinin düştüğü yerde elimizi uzatmak gerekir. Çünkü insan olmak biraz da başkasının yükünü, hiç değilse bir anlığına kendi yükümüz gibi taşıyabilmektir…

"Gemisini kurtaran kaptan."

Bu sözde de hafif bir bencillik kokusu yok mu sizce? Ortalık batıyor olabilir. Gemi su alıyor olabilir. Herkes aynı gemide olabilir. Ama sen kendi tarafını kurtardıysan mesele tamam. Bugün bunu biraz değiştirip hayatımıza uyarlarsak, "ben kendimi kurtardım ya, gerisi beni ilgilendirmez" demenin atasözü hâline gelmiş şekli gibi. Oysa bazen mesele gemiyi kurtarmak değil, gemidekileri de kurtarmaktır…

"Bal tutan parmağını yalar."

Bir işe sahip olan, o işin nimetinden kendisi de yararlanır anlamında kullanılıyor. Ama bazen bu sözün arkasına saklanarak yapılan şey, hak edilmemiş bir çıkarı normalleştirmek olabiliyor. "Ne yapalım, bal tutan parmağını yalar." İyi de ne kadar yalar? Nerede emek karşılığı biter, nerede çıkar başlar? İşte işin tehlikeli taraflarından biri de burada ortaya çıkıyor. Bir sözün yüzyıllardır söyleniyor olması, her durumda doğru olduğu anlamına gelmiyor. Atalarımızın her söylediğini doğru kabul etmek zorunda değiliz. Onlar da insandı. Onların da yanıldığı yerler, kendi dönemlerinin şartları ve kendi hayat tecrübeleri vardı.

"Devlet malı deniz, yemeyen domuz."

Bunu söyleyince insanın biraz durası geliyor. Çünkü bir zamanlar halk arasında dolaşan bu söz, bugün açıkça yanlış bulduğumuz bir davranışı neredeyse normalleştiriyor. Devlet malı hepimizin malı.
Dolayısıyla "kimsenin değil" değil, tam tersine hepimizin. Bir şeyin sahibi belirsizleştiğinde onu kendimize ait görmeye başlamak, sanırım insanın en eski zaaflarından biri. Ama bu söz hiç de masum değil. Çünkü bazı sözler sadece bir durumu anlatmaz; o durumu meşrulaştırır da…

"Üzümünü ye, bağını sorma."

Bu sözü de çok severek kullanırız. Bize sunulan nimetin tadını çıkarır, ayrıntısını fazla kurcalamayız. Ama ben burada da biraz duruyorum. Çünkü bazen bağını sormak gerekir. Üzüm nereden geldi? Kim yetiştirdi? Kim emek verdi? Hakkı olan aldı mı? Bir şey güzel diye onun hikâyesini sormaktan vazgeçmemeli insan. Her şeyi sorgulamak hayatı zorlaştırabilir belki ama hiçbir şeyi sorgulamamak da insanı kolayca kandırılabilir hâle getirir…

"Köprüyü geçene kadar ayıya dayı de."

Bence en ilginçlerinden biri bu. Bir işin düşmüşse, karşındaki kişiyi sevmiyor olsan bile bir süre idare et. İşini hallet, sonra ne yaparsan yap. Yani biraz çıkarcılık, biraz pragmatizm, biraz da "şimdilik sesimi çıkarmayayım" anlayışı. Hepimizin hayatında bunun ufak tefek örnekleri yaşanmıştır. Birine katlanırız. Bir ortamda susarız. Bir davranışı görmezden geliriz. Çünkü henüz köprünün öte tarafına geçmemişizdir. Ama insanın kendisine sorması gereken bir soru var. Ben köprüyü geçtikten sonra nasıl bir insan olacağım..?

"El elin eşeğini türkü çağırarak arar."

Bu söz biraz komik, biraz acı. Başkasının derdi insanın kendi derdi kadar yakmaz. Çünkü başkasının eşeği kaybolmuştur. Biz ise türkü söyleyerek ararız. Ne güzel anlatıyor aslında insanın doğasını.

Başkasının çocuğu ağladığında bir süre sonra sesine alışırız. Başkasının evliliğinde sorun olduğunda "Onlar da kendi aralarında halleder." Der, geçeriz. Başkasının canı yandığında üzülürüz ama arkamızı döndüğümüz an unutabiliriz. Belki de bu yüzden empati bu kadar kıymetli. Çünkü empati, başkasının eşeğini ararken türkü söylememeye çalışmaktır biraz da…

"Kendi düşen ağlamaz."

Ne kadar kesin bir hüküm. Düştün mü? Kendin düştün. O hâlde ağlama. Ama insan bazen kendi hatasıyla düşer ve yine de canı yanar. Hatta belki de en çok kendi hatasıyla düştüğünde canı yanar. Bir insanın yanlış yapmış olması, onun teselliye ihtiyacı olmadığı anlamına gelmez. Hepimiz hayatımızın bir yerinde kendi hatamızla düştük. Ve hepimiz birilerinin bizi kaldırmasını bekledik…

"Düşenin dostu olmaz."

Bu söz ise hayatın acı taraflarından birini anlatıyor. İnsan güçlü olduğu zaman yanında çok kişi vardır. İşler yolunda olduğu zaman telefonlar çalar. Biraz düşmeye gör. Kalabalık azalır. Belki bu söz bir gerçeği anlatıyor. Ama bir gerçeği anlatmak, onu doğru bulmak anlamına gelmez. Düşenin dostu olmamalı mı? Tam tersine, belki dost dediğimiz insanın asıl ne zaman dost olduğunu gösteren şey, bizim düştüğümüz zamandır…

"Bekâra karı boşamak kolay."

Başkasının hayatı hakkında konuşmak ne kadar kolaydır. "Ben olsam şöyle yapardım." "Böyle bir insanla bir dakika bile yaşamam." "Ben onun yerinde olsam çoktan boşanmıştım." İnsanın kendi hayatı uzaktan bakıldığında ne kadar kolay görünüyor. Oysa bir evliliğin içinde neler yaşandığını, o evin kapısı kapandığında neler olduğunu kim bilebilir? Belki de bu söz bize sadece evliliği değil, başkasının hayatı hakkında hüküm vermenin kolaylığını anlatıyor. Mevlana'ya atfedilmiş bir söz vardır. "Sen benim yürüdüğüm yollardan yürümedin, çektiğimi nereden bileceksin."…

“Kelin ilacı olsa kendi başına sürer.”

Bu da çok sevdiğim, bir o kadar da acımasız sözlerden biri. Bir insan başkasına yardım edemiyorsa, zaten kendi derdine de çare bulamamış demektir. Ama gerçekten öyle mi? Hayatında o an sorun yaşayan bir insan, başkasının derdine iyi gelebilir. Hatta bazen kendi yarasını taşıyan insan, başkasının acısını herkesten daha iyi anlayabilir. Doktorun her hastalığı kendisinde yaşamış olması gerekmediği gibi, insanın başkasına iyi gelmesi için de kendi hayatının kusursuz olması gerekmiyor…

“Armut piş, ağzıma düş.”

Bu sözde de biraz tembellik, biraz hazırdan yaşama isteği var. Ben uğraşmayayım. Sen yap. Sonra da önüme koy. Aslında hepimizin içinde azıcık var bundan. Bir şeylerin hazır olmasını bekliyoruz. Bilginin hazırını, başarının hazırını, mutluluğun hazırını… Ama hayatın armutları çoğu zaman pişmiş hâlde ağzımıza düşmüyor. Biraz emek istiyor…

Peki, atasözlerimize küselim mi?

Hayır. Ben atasözlerini seviyorum. Deyimleri de. Çünkü onlar dilimizin hafızası. Yüzyıllar boyunca insanların yaşadıklarını, gözlemlediklerini, sevinçlerini, korkularını, öfkelerini, çaresizliklerini bu cümlelere sığdırmışlar. Zaten Türk Dil Kurumu da atasözlerini, uzun deneyim ve gözlemler sonucunda ortaya çıkmış.

Halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte kalıplaşmış sözler olarak tanımlıyor. Deyimler ise genellikle mecazlaşarak halk tarafından benimsenmiş kalıplaşmış söz öbekleri olarak açıklanıyor.

Benim derdim atasözleriyle değil. Onları düşünmeden kullanmamızda. Çünkü bir söz yüzyıllardır söyleniyor diye bugün de doğru kabul etmek zorunda değiliz.

Dil yaşayan bir şey.
Biz değiştikçe dilimiz de değişiyor.

Dün normal kabul edilen bir söz, bugün kulağımızı tırmalayabiliyor. Dün öğüt olarak görülen bir düşünce, bugün bencilliği, çıkarcılığı veya duyarsızlığı çağrıştırabiliyor. Belki de artık bazı sözleri biraz daha dikkatli kullanmanın zamanı gelmiştir. Mesela “bana dokunmayan yılan bin yaşasın” demek yerine, “bana dokunmasa da yanlışsa yanlıştır” diyebiliriz.

“Her koyun kendi bacağından asılır.” yerine, “Herkes kendi sorumluluğunu taşır ama düşene de el uzatılır.” diyebiliriz. “Senden iyi olmasın da” yerine ise… İşte bunu değiştirmek çok kolay. “Senden çok iyi olsun.”… Ne güzel olurdu. Çünkü dünyanın birbirinden daha iyi olmaya çalışan insanlara gerçekten çok ihtiyacı var. Birinin iyiliğini överken diğerinin iyiliğini azaltmaya gerek yok. Birinin başarısını anlatırken kendimizi küçültmeye gerek yok. Bir başkasının yükselmesinden korkmadan da kendimiz olabiliriz.

Belki de dilimizdeki en büyük değişiklik, kelimelerimizi değil, o kelimelerin arkasındaki düşünceyi değiştirmekle başlayacak.

Çünkü insan bazen sadece söylediği sözlerle değil, söylemeye alıştığı sözlerle de kendini inşaa ediyor. Ben hâlâ konuşurken ağzımdan bir anda çıkan bazı cümlelerin ortasında durup kendi kendime sormaktan geri duramıyorum. “İyi de… Biz bunu neden böyle söylüyoruz?”

Kaynakça

Türk Dil Kurumu, Türk Atasözleri Sözlüğü, Belgin Tezcan Aksu, Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2026. / -Türk Dil Kurumu, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.
Aksoy, Ömer Asım, Atasözü Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2013. / Albayrak, Nurettin, Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009. / Parlatır, İsmail, Atasözleri, Ankara, 2007. / Yurtbaşı, Metin, Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, İstanbul, 2013.

